

Ar įmanomas mažumos ir daugumos kompromisas?

Is a Compromise Between the Minority and the Majority Possible?

Rec.: Kari Alenius, Saulius Kaubrys, Balancing Between National Unity and Multiculturalism: National Minorities in Lithuania and Finland 1918–1939, Paderborn: Brill Schoningh, 2022.

Paulius Birgiel

Doktorantas
Lietuvos istorijos institutas
XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: paulius0016@gmail.com

Nors Vakarų pasaulio vertybių sistemoje vis labiau linkstama pripažinti įvairių visuomenės narių kitoniškumą, vykstantis karas Ukrainoje išryškino kai kurias giliau įsišaknijusias tautines įtampas. Konflikto akivaizdoje ne tik ieškoma tiesioginių priešų visuomenėje, bet ir apskritai suabejojama dalies asmenų laikysena valstybės atžvilgiu. Tiesa, lyginant su dabartimi, visuomenės narių tarpusavio nepasitikėjimo apraiškos buvo kur kas ryškesnės Vidurio Rytų Europoje XX a. pirmoje pusėje. Mat gyventojų susvetimėjimas, pasireiškiantis per kitonišką kalbą, išpažįstą religiją, nešiojamą aprangą, papročius ar gyvenamąją aplinką, tapo kur kas svarbesniu išoriniu skiriamuoju bruožu. Nesantaikos apraiškas atsirasti skatino ne tik tradiciniai kasdienybės skirtumai. Nemažą įtaką turėjo ir iš imperijų griuvėsių išnirusių naujųjų valstybių siekiai įsivesti tvarką, kuri *a priori* privilegijuotų atstovaujančios tautos interesus, net ir tais atvejais, kai etninės mažumos sudarydavo pakankamai didelę visuomenės dalį. Daugumos ir mažumos ryšiai galėjo tapti *nesantaikos obuoliu* net ir vienose iš etniškai vienalytiškiausių to laikotarpio valstybių – Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) ir Suomijoje.

Permainingi daugumos ir mažumos santykiai tarpukariu aptariami istorikų Sauliaus Kaubrio ir Kario Aleniuso parengtoje akademinėje knygoje, kuri visų pirma skirta užsienio auditorijai. Platesnio atgarsio ši knyga mokslininkų bendruomenėje iki šiol nesulaukė. Kiek nepelnytai, nes bendrame Lietuvos istorijos darbų kontekste tai gana naujas

bandymas išryškinti tautinių bendrijų panašumus ir skirtumus dviejose regiono šalyse, atsiirbojant nuo labiau įprastos praktikos analizuoti tik vienos bendruomenės padėtį. Tuo labiau tokie užmojai turėtų būti pagirtini, nes knygos rengėjai, atsižvelgiant į esamą knygų lentyną, veikiausiai turėjo susidurti su atskirų temų nepakankamo ištirtumo problema. Pagrindinis knygos akcentas irgi skiriamas plačiau nenagrinėtam aspektui: abipusių tautinių mažumų ir pagrindinės tautos santykių kaitos išryškinimui. Mažumų Lietuvoje ir Suomijoje lyginamoji analizė konstruojama iš trijų dėmenų – atskirai gretinant mažųjų bendruomenių padėtį šalyse, atskleidžiant visuomenės mažumos ir daugumos tarpusavio santykius, galiausiai deklaruojamas ambicingas siekis lyginti Lietuvos ir Suomijos atvejus.

Gali kilti klausimas, kodėl imtasi būtent šių, o ne kitų regiono šalių komparatyvistikos. Iš dalies galima būtų sutikti su autorių pateiktais argumentais, kad abi šalys suartina panašus gyventojų skaičius ir dominuojantis pagrindinės tautos atstovavimas. Tačiau vargu ar nepriklausomybės karų patirtis ar ankstyvos nepriklausomybės demokratijos laikotarpį galima laikyti išskirtiniais reiškiniais viso regiono mastu. Net pagal etninių mažumų sudėtį atrodytų, kad Lietuvai artimesni turėtų būti Latvijos ar Estijos pavyzdžiai. Kiek neįprastą Lietuvos ir Suomijos jungtį gali paaiškinti tęstinis Vilniaus universiteto docento ir Oulu aukštosios mokyklos profesoriaus bendradarbiavimas tarptautiniuose projektuose, tai parodo dvišalių diplomatinių santykių 100-mečio proga kartu sudaryta mokslinių straipsnių rinktinė, ar publikacijos, sintezės požiūriu aktualiomis temomis, tarptautiniuose Baltijos studijų žurnaluose.

Atsiliepdami į užsienio tyrėjų poreikius, knygos struktūroje autoriai pasistengė atsižvelgti į klasikinius tyrimų blokus. Siekdami geriau supažindinti skaitytoją su pradiniais temos chronologiniais rėmais, autoriai pirmajame skyriuje parengė glaustą apybraižą, aptariančią etninių mažumų padėtį Lietuvoje ir Suomijoje iki Pirmojo pasaulinio karo. Likusiuose penkiuose skyriuose istorikai nusprendė aptarti demografinius mažumų rodiklius, mažųjų bendrijų teisinę padėtį, valstybinę politiką etninių bendrijų atžvilgiu ir pačių tautinių mažumų įsitraukimą į politines veiklas. Nemažai dėmesio taip pat teikiama švietimo padėties Lietuvoje ir Suomijoje aptarimui. Kiek mažiau išplėtoti liko du paskutiniai skyriai, aprašantys socialinę ir ekonominę mažumų padėtį bei tikinčiųjų teises ir veiklas. Apsisprendimą labiau išryškinti valstybinę politiką mažųjų veikėjų atžvilgiu ir švietimo klausimus galėjo nulemti pačių tyrėjų moksliniai interesai. Pavyzdžiui, Saulius Kaubrys prieš daugiau nei du dešimtmečius yra išleidęs monografiją, nagrinėjančią Lietuvos mokyklų tinklą tarpukariu, ši tematika atskirais aspektais yra tęsiama ir naujesniuose istoriko darbuose.

Susipažinęs su Suomijai ir Lietuvai skirtomis teminėmis dalimis skaitytojas gali prieiti prie išvados, jog pirmoje šalyje susidarė kur kas palankesnės sąlygos pilietinės visuomenės modelio pritaikymui, nes ryškiausi mažumos atstovai, tai yra švedų elitas, sugebėjo išlaikyti politiškai vieningą poziciją. Tai leido ne tik valstybėje faktiškai įteisinti dvikalbystę ir atskiroms teritorijoms suteikti autonomines teises, bet ir visuotinai skelbti kultūrinio švediškumo idėjas, palaikančias liberalios demokratijos sąrangą šalyje. Taigi švedų mažumos integracija į Suomijos pilietiją yra pristatoma it visiška sėkmės

istorija, galėjusi taip ir neįvykti esant nepalankioms tarptautinėms aplinkybėms ar krašte įsitvirtinus radikalus nacionalizmo (švediško ar suomiško) šalininkams. O etninėms mažumoms Lietuvoje (žydams, lenkams, vokiečiams) neretai stigo vienijančių iniciatyvų sudaryti koalicines partijas ir taip sėkmingiau siekti bendrų tikslų. Veikimas atskirai gerokai ap sunkino galimybes išlaikyti jų galios pozicijas įvairiose gyvenimo srityse, į kurias aktyviai skverbėsi lietuviai. Kartu ir pačiam Lietuvos valdžios elitui tapo paprasčiau nepaisyti mažumų teisių, tai parodo žydų autonomijos panaikinimas tada, kai buvo prarasta viltis, pasinaudojus mažumų korta, reikšti pretenzijas į Vilnių.

Knyga aptaria ir Lietuvos istoriografijoje dar ne itin svarstyta mažumų lojalumo valstybei problema. Autorių teigimu, separatistinės idėjos daugiausia galimybių pasireikšti įgaudavo teritorijose, esančiose netolimoje kaimynystėje su kitomis valstybėmis. Todėl Lietuvoje *penktosios kolonos* veiklos apraiškų dažniau randama Vokietijos ir Lietuvos pasienyje, taip pat netoli nuo demarkacijos linijos su Lenkija, o Suomijoje – švedų gyvenamose Alandų salose. O mažiau kompaktiškos, krašto gilumoje gyvenančios mažumos įprastai dažniau reikšdavo lojalumą valdžiai. Tiesa, oficialiai išsakomas palankumas nebūtinai sutapdavo su realiu, neretai sunkiai užčiuopiamu asmens santykiu su valstybe. Susidūrus su šaltinių ribotumu vertinant atskirų asmenų laikyseną, gali praversti Sauliaus Kaubrio kiekybiškai analizuojamos Valstybės saugumo departamento slaptosios apžvalgos. Jose aptariamas pramonės, prekybos ir verslo įmonių darbavijų ir darbuotojų valstybinis lojalumas yra išties pravartus šaltinis siekiant pažinti nebylių istorijos dalyvių nuotaikas.

Apskritai statistiniai duomenys knygos dalyse, aptariančiose Lietuvos mažumų padėtį, naudojami gana ekstensyviai. Viena vertus, autoriaus polinkis gilintis į kai kuriuos temas niansus vietomis ap sunkina įžvelgti visuminį tautinių bendrijų vaizdinį. Kita vertus, tai kartu visai veiksmingas sprendimas užkamšyti istoriografines spragas, papildant jas nauja archyvine medžiaga. Kiekybinė informacija gerai suvaldoma demografijai skirtoje dalyje, ypač kalbant apie 1923 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenis. Nuodugnai apžvelgiamos istorikų ginčijamos vietos, įvertinant, kiek surašymo duomenys yra suderinami su tautinių mažumų surinktais balsais XX a. trečio dešimtmečio Seimo rinkimuose. Vis dėlto atskirose knygos dalyse, pavyzdžiui, pateikiant tikslus mokytojų seminarijų duomenis, susiduriame su statistikos pertekliumi, ten vengiama daryti aiškesnius apibendrinimus.

Visiškai skirtinga prieiga įžvelgiama dalyse, skirtose Suomijos mažosioms bendruomenėms, kur nesiekama laikrodininko tikslumu fiksuoti statistinę informaciją, o labiau norima išryškinti tautinių mažumų padėties kaitos tendencijas. Kaip teigia K. Alenius, susiduriama su patikimų duomenų stoka, nes tarpukario Suomijoje statistika buvo vedama neatsižvelgiant į tautiškumo arba etniškumo kriterijus, o krašto gyventojai skirstyti pagal gimtąją kalbą. Vis dėlto istorikas, net disponuodamas tik bendresnio pobūdžio statistika, spalvingai pasakoja apie politinių jėgų svarstyklės koalicinėse Suomijos vyriausybėse, analizuoja atskirų grupuočių politinę retoriką, daugiau dėmesio skirdamas partijų ideologinėms programoms ir kaip jos atliepė rinkėjų lūkesčius. Pabrėžtina ir tai, kad Suomijos mažumų istorija visose dalyse yra dėstoma tikrai sklandžiai, daugiausia

remiantis istoriografinių pozicijų apibendrinimais bei retai grindžiant mintis gausiais pavyzdžiais.

Gerai parengtos knygos išvados. Jose išvelgiami svarbiausi trijų dėmenų lyginamosios analizės momentai, aiškiai nusakant pagrindinius Lietuvos ir Suomijos valstybės politikos ir mažumų padėties skirtumus. Bendradarbiavimas tarp mažumos ir daugumos buvo paremtas abipusiais reikalavimais. Iš pirmųjų reikalauta prisitaikymo ir lojalios laikysenos, o iš pagrindinės tautos atstovų visų pirma norėta didesnio supratingumo vertinant kitų bendrijų problemas. Užmegzti tarpusavio dialogą geriau sekėsi Suomijoje, kur vienintelė didesnė švedų mažuma, išskyrus išimtinius atvejus, įprastai reikšdavo palankumą valstybinei santvarkai. Palaikyti toleranciją čia buvo paprasčiau dar ir todėl, kad šalis išvengė rimtesnių Pirmojo pasaulinio karo pasekmių ir nepatyrė tokio masto priverstinės migracijos, kokia ištiko Lietuvą nepriklausomybės pradžioje. Autorių išsakytiems teiginiams būtų galima pritarti su išlyga, kad nėra užmirštama apie Suomijos valdžios santykį su mažiau pageidaujamos visuomenės grupėmis (romais ar rusais) – siekta ne tik suvaržyti atskirus jų gyvensenos aspektus, bet ir apsunkinti nuolatinio įsikūrimo galimybes.

Lūkesčių nepateisino skyrių gale pateikti apibendrinimai, kuriuose būtent pristigo lyginamosios perspektyvos. Nedidelių trūkumų taip pat yra argumentacinėje knygos dalyje. Istoriografijos neištirtumas atskirose vietose nulemia ne iki galo teisingas prielaidas. Pavyzdžiui, diskutuotinas gali būti teiginys, jog priverstinai pasitraukę iš Sovietų Rusijos migrantai po 1921 metų į Lietuvą galėdavo patekti tik turėdami giminių krašte arba pasirūpinę reikalingais dokumentais. Tokia prielaida yra daroma atsižvelgiant į istoriografijoje aprašytą rusų tautybės asmenų padėtį ir tarsi suabsoliutinama kalbant apie visus nelietuvių kilmės asmenis. Pasak Tomo Balkelio, bent jau iki 1922 metų vidurio Lietuvos valdžioje esantys krikščionys demokratai laikėsi sąlyginai liberalios reemigracinės politikos ir nesudarydavo ypatingų sunkumų vietiniams žydų ir lenkų tautybės asmenims sugrįžti. O netgi ir sustiprinus valstybės sienų kontrolę galėjo atsirasti sistemos plyšių, pro kuriuos į šalį sugebėdavo patekti valdžios požiūriu ne itin pageidaujami žmonės.

Nedidelių netikslumų aptinkama ir aptariant saugumo organų nepasitikėjimą lenkų organizacijomis Lietuvoje. Šiuo atveju argumentacija yra grindžiama kokybiškai skirtingų laikotarpių – XX a. ketvirto dešimtmečio pradžios ir po 1939 metų, kai žlugo Lenkijos valstybė – archyviniais šaltiniais. Dėstomojoje dalyje, šokinėjant tarp skirtingų Lietuvos ir Lenkijos diplomatinių raidos laikotarpių, užsienio skaitytojas veikiausiai gali nesuprasti, iš kur staiga iškyla radikali sukarintos lenkiškos organizacijos, siekiančios ateityje nuversti Lietuvos valdžią. Tikslinga paminėti ir tai, kas knygoje liko nuošalėje kalbant apie pačias mažumas. Kiek nublanksta dvarininkų socialinės grupės aptarimas, mažai aptariamas jų konfliktiškas santykis su lietuvių tautos atstovais, tačiau tai galima pateisinti esama istoriografijos būkle. Daugiau dėmesio nusipelnė ir kitataučių katalikų (lenkų, Klaipėdos krašto vokiečių) padėties apibendrinimas. Nors tai buvo daugumos šalies gyventojų išpažįstamas tikėjimas, Suomijos atveju gana išsamiai yra aptariama svarbiausia evangelikų liuteronų bendruomenė, kuriai priklausė tiek suomiai, tiek švedai.

Sauliaus Kaubrio ir Kario Aleniuso parengta knyga nusipelno tautinių mažumų tarpukariu tyrėjų dėmesio, ypač jeigu jų tyrimai skirti valstybinės politikos ar švietimo klausimams. Autoriai, nors ir nevisiškai išnaudodami lyginamosios perspektyvos potencialą, sugeba sumaniai įpinti ilgaites sukauptas žinias, tampančias solidžiu kelrodžiu giliau netyrinėjusiems Lietuvos ir Suomijos mažumų mokslininkams. Knygą praturtina gausi archyvinė medžiaga, taip pat analizuojama istoriografijoje plačiau nenagrinėta mažumų lojalumo valstybei problema. Tad kaip eksportinis produktas, ši knyga, skirta Lietuvos ir Suomijos dviem nepriklausomybės dešimtmečiams, yra stilistiškai mišrus kompromisinis sprendimas, įtvirtinantis, ką istorikams iki šiol pavyko nuveikti šioje erdvėje, ir projektuojantis naujas tyrimų gaires.